

УДК 371.315.6

DOI: 10.31499/2307-4906.4.2020.224138

СТРУКТУРИЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ФАКТОР ЯКОСТІ ШКІЛЬНОЇ МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТИ

Ситченко Анатолій, доктор педагогічних наук, професор кафедри української мови і літератури, Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського.

ORCID: 0000-0003-3725-1893

E-mail: sital50mnu@gmail.com

Баденкова Вікторія, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури, Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського.

ORCID: 0000-0002-8024-2434

E-mail: badenkova1221@gmail.com

Корнієнко Ірина, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури, Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського.

ORCID: 0000-0002-2991-0476

E-mail: iakorni74@gmail.com

Автори мають на меті наукове обґрунтування структурованого навчання як чинника якості мовно-літературної освіти; завданнями дослідження є поглиблення уявлень про структурування розумових дій як головну ознаку технологізованого навчання, висвітлення можливостей впливу структурованого навчання на якість мовно-літературної освіти.

Йдеться про структурування не лише змісту виучуваного матеріалу, а й розумових дій учнів, спрямованих на його засвоєння.

Застосовуються теоретичні методи дослідження: аналіз і синтез фахових джерел, узагальнення та систематизація здобутих результатів.

Ключові слова: *розвивальне навчання, структурування розумових дій, навчальна технологія, вербальні технології, стратегія педагогічної дії, взаємодія вчителя й учнів, порядок навчальних дій, суб'єкт навчального процесу, кероване навчання, якість мовно-літературної освіти.*

STRUCTURING OF EDUCATIONAL ACTIVITY AS A QUALITY FACTOR OF SCHOOL LANGUAGE AND LITERARY EDUCATION

Sytchenko Anatolii, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of the Ukrainian Language and Literature, V. O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv.

ORCID: 0000-0003-3725-1893

E-mail: sital50mnu@gmail.com

Badenkova Viktoriia, PhD in Philological Sciences, Associate Professor of the Department of the Ukrainian Language and Literature, V. O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv.

ORCID: 0000-0002-8024-2434

E-mail: badenkova1221@gmail.com

Korniienko Iryna, PhD in Philological Sciences, Associate Professor of the Department of the Ukrainian Language and Literature, V. O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv.
ORCID: 0000-0002-2991-0476
E-mail: iakorni74@gmail.com

The authors aim to scientifically substantiate structured learning as a factor in the quality of language and literature education. The objectives of the study are to deepen ideas about the structuring of mental actions as the main feature of technological learning, highlighting the possibilities of the impact of structured learning on the quality of language and literature education.

It is a question of structuring not only the content of the studied material, but also mental actions of pupils directed on its mastering.

Theoretical research methods are used: analysis and synthesis of professional sources, generalization and systematization of the obtained results.

The issues of improving the quality of language and literary education of students through developmental learning opportunities, an important factor for which is the setting of learning tasks and the structuring of the mental actions of teachers and pupils aimed at their implementation are revealed in the article.

The concept of structured learning is clarified, the idea of ordering mental actions as the main feature of technological learning of Ukrainian language and literature is deepened, the possibilities of its developmental influence on the formation of pupils' subject competencies are revealed due to their mastering of certain types of cognitive work.

Effectiveness of study is achieved by the fact that the structure of the content of the studied material determines the appropriate order of mental actions aimed at its assimilation, as a result of which, the cognition of the material occurs in the process of sequential illumination of its substantive parts, which is realized in the interaction of teacher and pupils – the first not only sets a specific task, but also reveals to some extent a detailed way of its implementation, the second – acts on the appropriate “technological map”. Conditions are created for productive study in the partnership interaction of teachers and pupils, free learning through not only the assimilation of program material, but also the acquisition of appropriate subject competences that enable pupils to be convinced of their mental and practical ability to transform themselves and reality in general.

Keywords: *developmental training, structuring of educational activities, educational technology, verbal technologies, strategy of pedagogical action, teacher-pupil interaction, education actions order, subject of educational process, directed education, quality of language-literature education.*

Входження України до європейського простору передбачає перебудову змісту й форм освіти з орієнтацією на учня як суб'єкта пізнавальної діяльності. Виникають умови для здійснення гуманістичної спрямованості шкільної освіти, покликаної забезпечити продуктивне навчання, у процесі якого учні засвоюють не лише знання, а й способи їх здобуття, одержують уявлення про закономірності пізнавальної діяльності та умови її успішного виконання. Йдеться про цілеспрямований розвивальний вплив на формування учнівської особистості, унаслідок якого реалізується не лише нова стратегія педагогічної дії, а й активна пізнавальна діяльність учнів, наслідком чого є здатність випускника школи до самонавчання впродовж усього життя та плідної життєдіяльності.

Актуалізується проблема формування в учнів способів розумових дій як основи для самонавчання та особистісного саморозвитку. Виникає потреба в детальному структуруванні не лише змісту виучуваного матеріалу, а й діяльності, спрямованої на його засвоєння, що дає змогу проводити педагогічний процес через кожен навчальну дію [1]. Відповідно до змісту й форм навчальної роботи успішно реалізується її очікуваний результат.

Перші публікації про структурування дидактичних завдань і технології їх розв'язання з'явилися в Україні в середині 90-х рр. минулого століття і вже тоді тісно пов'язувалися з технологічним процесом [2; 8; 9; 11]. Оскільки тріадою навчальної діяльності є вчитель – учень – навчальний предмет, то кожен її складник має право на свою траєкторію розвитку та діяльності й може бути предметом технологічної розробки. Щодо структурування навчальної діяльності учнів із літератури в Україні проведено спеціальні дисертаційні дослідження: реалізовано структурно-функціональний підхід до розробки навчально-виховних завдань для аналізу образу-персонажа епічного твору в базовій школі [11]; набула подальшого розвитку концепція структурування навчальних завдань як чинника ефективності вивчення епічного твору в старшій школі [9]. Л. Панчук, наприклад, переконує в необхідності реконструкції змісту навчального матеріалу з метою «...надання йому такої структури, котра сприяла б засвоєнню знань у цілісній системі» [9, с. 18–19]. Структурування пізнавальної роботи учнів над творами різного роду й жанру визнається вченими важливою засадою літературного аналізу в школі і є ключовою ознакою технологізованого навчання, надаючи йому алгоритмічного характеру.

Дбаючи про системність у навчанні мови, М. Пентилюк визначає вправи, в основі яких також «послідовні дії та операції», та називає «мислительну технологію», яка передбачає «поділ складних явищ дійсності (систем) на частини або елементи», вивчення їх та взаємодії між ними [7, с. 118, 136], що сприяє ефективності навчального процесу.

Власне, і аналіз літературного твору також означає виділення у тексті основних частин, розгляд їх та відношень між ними. Виходить, що структурування змісту виучуваного матеріалу є першим важливим кроком до його засвоєння як із мови, так і з літератури. Передбачаємо також відповідне структурування навчальних дій, спрямованих на опрацювання змісту й формування завдяки цьому способів пізнавальної роботи.

Загалом, учені розглядають структурування навчальної діяльності як обопільну діяльність учителя й учнів, що реалізується через детальний опис (алгоритм) спільних дій, які успішно приводять учасників педагогічного процесу до очікуваного результату. На думку вже згадуваної В. Гриньової, така технологічна діяльність є показником високої педагогічної культури. Вважається, що стан педагогічних систем можна оцінювати за рівнем розвитку педагогічних технологій [3, с. 23].

Попри те, що проблема структуризації навчальної діяльності більше пов'язується зі змістом шкільної освіти [6], у педагогічній свідомості дедалі активніше відбувається переорієнтація в діяльнісному аспекті. Пропонуючи сучасну філософію педагогічної діяльності, І. Зязюн зосереджує увагу на конкретних діях, потрібних для успішного виконання завдань, указує на необхідну здатність уже молодших школярів визначати мету і складати поетапну програму своєї діяльності та реалізувати її, оцінюючи успішність своєї роботи [3, с. 303–304]. На жаль, у методичних публікаціях нерідко ототожнюються поняття методики та технології навчання мови і літератури саме через недостатню увагу до розробки власне пізнавального процесу.

Мета статті: наукове обґрунтування структурованого навчання як діяльнісного чинника якості мовно-літературної освіти. Завдання дослідження: 1) уточнити поняття структурованого навчання; 2) поглибити уявлення про структуризацію розумових дій

як головну ознаку технологізованого навчання; 3) висвітлити можливості впливу структурованого навчання на якість мовно-літературної освіти.

Опорними у контексті нашої статті є: метод модельованого навчання (за Л. Виготським); теорія Г. Костюка стосовно психічного розвитку особистості в освітньому процесі; розроблена В. Паламарчук технологія інтелектуального розвитку школярів; концепція особистісно зорієнтованого навчання І. Якиманської; ідеї В. Сухомлинського щодо розумового виховання школярів у керованому педагогічному процесі. Спільними для їхніх поглядів є орієнтація на керований та цілеспрямований навчально-виховний процес, розвивальна дія якого зумовлюється не лише постановкою навчальних завдань, а й дотриманням необхідного порядку виконавських дій.

Зважаємо на те, що педагогів завжди хвилювала проблема зв'язку завдань і способів їх виконання. На думку Н. Бондаренко, структура кожної педагогічної системи «...відображує дві неодмінні умови існування будь-якої наукової теорії – наявність завдань і адекватної технології їх вирішення» [2, с. 36]. Забезпечити цей процес цілком спроможне технологізоване навчання, актуальне і в гуманітарній сфері, попри застереження щодо його значної (на початку) регламентованості.

Про технологізоване навчання говоримо у зв'язку з тим, що його основою є структурування змісту виучуваного матеріалу, а також процесу його засвоєння. Адже структура змісту виучуваного поняття (граматичного, літературного, математичного тощо) тісно пов'язана з відповідною системою дій учнів [5]. Навчальна технологія, переконує М. Пентилюк, сприяє: «...*по-перше*, органічному поєднанню процесів навчання та опанування, *по-друге*, врахуванню науково-теоретичного рівня програмового матеріалу, освітніх завдань навчального закладу та суб'єкта навчального процесу і, *по-третьє*, досягненню максимально високої результативності навчання» [9, с. 108], тому розглядається вченою як ефективний чинник якості мовної освіти.

У нашій статті зосереджуємося на вербальних технологіях, що реалізуються в структурованій партнерській взаємодії вчителя й учнів. Співпраця всіх учасників навчальної діяльності відбувається на основі розробленого вчителем технологічного процесу, здійснюваного учнями в посиленому темпі й за дозованою педагогічною допомогою. Дитина, як стверджує І. Зязюн, має оволодіти «професією учня», щоб користуватися технологічним арсеналом. Пріоритетним у навчанні є формування в учнів способів розумових дій, необхідних для успішного виконання різноманітних завдань, що значно підвищує інтелектуальний рівень мовно-літературної освіти, є основою розвитку навчальних досягнень і творчих здібностей школярів.

Поняття навчальної технології розглядаємо як синтез ідей, методів і форм, шляхів, засобів та умов реалізації модельованого навчання з прогнозованими результатами [14, с. 125]. Необхідною ознакою технологізованого навчання є його алгоритмізація, яка досягається структуруванням навчальної діяльності, що дає змогу моделювати (проектувати) педагогічний процес навчання мови і літератури, детально описавши роботу не лише вчителя, а й учнів. Ефективність навчання мови і літератури на основі структурованого матеріалу досягається тим, що визначені в анотаціях навчальних програм до виучуваних тем частини змісту матеріалу передбачають активізацію відповідних елементів і систем педагогічних та учнівських дій. Проблема в тому, що в реальності в учителя виникає велика спокуса подавати учням програмовий матеріал у готовому вигляді. Відбувається це як через обмеженість часу, відведеного на вивчення теми, так і внаслідок професійної недостатності, зумовленої недооцінкою

розвивальних освітніх технологій.

У контексті технологізованого навчання учням пропонуються орієнтовні основи розумових дій до виконання всіх складних завдань. Це можуть бути дії як репродуктивного, так і пошукового типів, залежно від вікових розумових особливостей школярів і дидактичної мети. Наприклад, під час проблемно-тематичного вивчення епічного твору учням пропонується послідовно діяти в такому порядку: а) висловити думки і враження від прочитаного; б) визначити проблематику твору; в) схарактеризувати образи-носії проблем твору; г) розкрити засоби виразності образів і проблем; д) пояснити значення твору. За цими питаннями відбувається відтворення ідейно-художнього змісту вивчуваного матеріалу і відповідних розумових дій, реалізується компетентнісний потенціал вивчення конкретної теми. Наприклад, під час вивчення у 5 кл. вірша П. Тичини «Гаї шумлять...» у навчальній програмі актуалізуються такі предметні компетентності: виразне і вдумливе читання поезії, висловлення власної думки про неї, аналіз кольорової «палітри» вірша [12, с. 22], що зумовлює розробку навчальних завдань за способами діяльності, якими мають оволодіти учні.

Старшокласникам можна діяти за складнішою схемою пошукового типу, як це рекомендує робити В. Паламарчук [8]. Наприклад, для вивчення у 9 кл. роману-хроніки П. Куліша «Чорна рада» учням пропонується послідовно виконати такі дії інтерактивного характеру:

1. Висвітлення парадоксальних суперечностей української дійсності.
2. Формулювання проблеми, порушеної письменником.
3. Постановка мети читацького пошуку й завдань, спрямованих на її досягнення учнями.
4. Власне аналіз проблематики твору, формулювання гіпотез щодо її пояснення. Роздуми й задуми читачів.
5. Творче моделювання учнями можливого розвитку ситуацій, зображених у творі.
6. Критичний аналіз та обґрунтування результатів розв'язання проблеми уроку – висновків із прочитаного.
7. Перевірка результатів творчої діяльності читачів-учнів та її практичне впровадження [10, с. 267].

Структуровані розумові дії відбуваються й під час застосування методу вправ у навчанні мови. Стосовно граматичного розбору іменника актуалізуються, наприклад, такі питання: 1. Словоформа в тексті. 2. Назва частини мови. 3. Початкова форма. 4. Власна назва чи загальна. 5. Назва істоти чи неістоти. 6. Конкретний чи абстрактний іменник; збірний, речовинний чи одиничний. 7. Рід і показник. 8. Число і показник. 9. Відмінок, значення і показник. 10. Відміна і група. 11. Синтаксична роль [4, с. 101]. Перелік питань, сформульованих у вигляді називних речень, вказує на розумові дії, властиві цій граматичній операції. Проте ця робота більше спирається на емпіричні враження, готові знання вивченого матеріалу й недостатньо заглиблює учнів у логіку виконання завдання.

Труднощі, наприклад, викликає словотвірний розбір, і учні нерідко помиляються під час визначення кореня чи суфікса, інших частин слова. Так, помилково лише за зовнішньою схожістю визначаються як спільнокореневі слова типу: *вода*, *водій*; *коса* (дівоча), *косити*, *космос* тощо. Важливо пояснити учням значення слова та його походження, водночас показати їм порядок розумових дій, потрібних для виконання відповідної вправи. Допоможуть їм у цьому вказівки алгоритмічного типу і

спонукального характеру: 1. З'ясуйте, до якої частини мови належить аналізоване слово. 2. Назвіть лексичне значення цього слова. 3. Поділіть (графічно) слово на морфеми. 4. Доберіть спільнокореневі слова. 5. Визначте твірне слово і твірну основу. 6. З'ясуйте словотворчий засіб. 7. Назвіть спосіб словотворення.

У процесі мовного розбору та літературного аналізу відбувається розумове узагальнення, що є ключовою ланкою мислення, яку вчені вважають вершиною проникнення в суть поняття та загальну логіку його розгортання (В. Давидов, І. Зязюн, Д. Ельконін). Зважаємо на те, що мовний матеріал більше, ніж літературний, структурований у підручнику, що вже є програмою аналізу. Художній твір також складається з образних компонентів, проте потребує попереднього розчленування тексту.

Упорядкування системи дій учителя й учнів як із мови, так і з літератури здійснюється у певній послідовності: 1) визначаються основні частини виучуваного матеріалу; 2) розробляються орієнтовні основи розумових дій, спрямованих на пояснення значущих компонентів мовних чи літературних явищ або понять; 3) відбувається розгляд кожного з них та відношень між ними, на основі чого виводиться загальне поняття про зміст, структуру і значення виучуваного матеріалу та його складових.

Отже, процес засвоєння учнями програмових знань має бути розподілений як у змістовому, так і у формальному аспектах педагогічного процесу. Структура змісту виучуваного матеріалу зумовлює відповідний порядок розумових дій, спрямованих на його засвоєння. Навчання відбувається в процесі послідовного висвітлення змістових частин, що реалізується у взаємодії вчителя й учнів: перший не тільки ставить певне завдання (задачу), а й розкриває деталізований шлях його виконання.

Ефективність навчання досягається тим, що учні не залишаються сам на сам із поставленим завданням, а одержують орієнтовну основу розумових дій, яка розкриває спосіб дії. Неодноразове виконання навчальних завдань певного типу, пов'язаних із вивченням різного матеріалу, відіграє роль вправ, що сприяє інтеріоризації розумових дій.

Реалізація у подальшому ідей структурованого навчання в педагогічній теорії і практиці спонукатиме до глибшої розробки змісту мовно-літературної освіти, що є фактором її якості, активізуватиме пошук методик формування гуманітарних компетентностей школярів, сприятиме глибшому усвідомленню відношень між методикою навчання та навчальними технологіями, слугуватиме своєрідним запобіжником від ототожнення понять методики і технології навчання. Цей процес має поширитися на вдосконалення навчальних програм, підручникотворення, підготовку методичних (для вчителів) і навчальних (для учнів) посібників із залученням ІКТ і широкого загалу дидактичних матеріалів, дистанційної освіти школярів; передбачає оновлення змісту й форм післядипломної педагогічної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гриньова В. М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. Київ, 2001. 37 с.
2. Гуманітарні технології : консп. лек. / за ред. В. В. Різуна. Київ, 1994. 60 с.
3. Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії: монографія. Черкаси: Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. 608 с.
4. Корнієнко І. А. Сучасна українська літературна мова. Граматика. Словотвір. Морфеміка. Морфологія. Іменні частини мови: навч.-метод. посіб.: у 2-х ч. Миколаїв: Іліон, 2014. Ч. 1. 208 с.

5. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / за ред. Л. М. Проколієнко. Київ: Радянська школа, 1989. 608 с.
6. Локшина О. І. Зміст шкільної освіти в країнах Європейського Союзу: теорія і практика (друга половина XX – поч. XXI ст.): монографія. Київ: Богданова А. М., 2009. 404 с.
7. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / кол. авторів за ред. М. І. Пентиліук. Київ: Ленвіт, 2004. 400 с.
8. Паламарчук В. Ф. Як виростити інтелектуала, посіб. для вчителів і керівників шкіл. Тернопіль: «Навчальна книга – Богдан», 2000. 152 с.
9. Панчук Л. В. Структурування навчальних завдань як фактор ефективності осягання епічного твору в 9–11 класах: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Кривий Ріг, 2001. 177 с.
10. Ситченко А. Л. Навчально-технологічна концепція літературного аналізу: монографія. Київ: Ленвіт, 2004. 304 с.
11. Ситченко А. Л. Пізнавально-виховні завдання для формування умінь аналізувати образ-персонаж: навч.-метод. посіб. Київ: Радянська школа, 1988. 25 с.
12. Українська література. 5–9 класи: програма для загальноосвітніх навч. закл. Київ: МОН України, 2017. 82 с.

REFERENCES

1. Hryniouva, V. M. (2001) Formuvannia pedahohichnoi kultury maibutnioho vchytelia. *Extended abstract of doktor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
2. Humanitarni tekhnologii: konsp. lektzii. (1994). V.V. Rizun (Ed.) et al. Kyiv [in Ukrainian].
3. Ziazun, I. A. (2008). *Filosofia pedahohichnoi dii*. Cherkasy: Vyd. vid. ChNU imeni Bohdana Khmelnytskoho [in Ukrainian].
4. Korniienko, I. A. (2014). *Modern Ukrainian literary language. Grammar. Word formation. Morphemics. Morphology. Nominal parts of language: teaching-method. Manual. (Vols. 1–2); Vol. 1*. Mykolaiiv: Ilion [in Ukrainian].
5. Kostyuk, H. S. (1989). *Navchalno-vykhovnyi protses i psykhichnyi rozvytok osobystosti*. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
6. Lokshyna, O. I. (2009). *Zmist shkilnoi osvity v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu: teoriia i praktyka (druha polovyna XX – pochatok XXI stolittia)*. Kyiv: Bohdanova A. M. [in Ukrainian].
7. *Metodyka, navchannia ukrainskoi movy v serednikh osvitykh zakladakh. (2005)*. M. I. Pentyliuk (Ed) et al. Kyiv: Lenvit [in Ukrainian].
8. Palamarchuk, V. F. (2000). *Yak vyrostyty intelektuala posib. dlia vchyteliv i kerivnykiv shkil*. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan [in Ukrainian].
9. Panchuk, L. V. (2001). *Strukturuvannia navchalnykh zavdan yak faktor efektyvnosti osiahannia epichnoho tvorv v 9–11 klasakh. Extended abstract of candidate's thesis*. Kryvyi Rih [in Ukrainian].
10. Sytchenko, A. L. (2004). *Navchalno-tekhnologichna kontseptsiia literaturnoho analizu*. Kyiv: Lenvit [in Ukrainian].
11. Sytchenko, A. L. (1988). *Piznavalno-vykhovni zavdannia dlia formuvannia umin analizuvaty obraz-personazh*. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
12. *Ukrainska literatura. 5–9 klasy. (2017)*. Kyiv: MON Ukrainy [in Ukrainian].